

Тема: 1. Проголошення в Харкові більшовицької влади та маріонеткової квазідержави УНР.

2. IV Універсал: проголошення державної незалежності УНР.

I. III Універсал і державотворчі потуги УЦР призвели до стрімкого розгортання конфлікту з Раднаркомом Росії, який Центральна Рада не визнавала урядом усієї Росії. У свою чергу Раднарком не визнавав УЦР на тій підставі, що та не проголосила радянську владу в Україні. Також віддані Центральній Раді військові частини активно роззброювали й висилали до Росії загони Червоної гвардії та збільшовизовані частини російської армії, небезпідставно вбачаючи в них загрозу. УЦР надала наказ українізованим частинам колишньої російської армії перебазуватися в Україну, де був створений Український фронт у Першій світовій війні, а донським і кубанським козачим частинам дозволила перебазуватися додому. Упевненості УЦР додавало й те, що вибори до Всеросійських Установчих зборів, які відбулися наприкінці листопада — на початку грудня 1917 р., засвідчували підтримку тих українських сил, що були представлені в Центральній Раді, — за них проголосувало 75 % виборців. За більшовиків — лише 10 %. Але більшовики не вгамовувалися. 6 грудня 1917 р. об'єднаний виконком київських Рад робітничих і солдатських депутатів офіційно оголосив про скликання Всеукраїнського з'їзду рад. На з'їзд запрошувалися представники губернських, міських і повітових Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. На той час в Україні діяло понад 300 рад. Норми представництва було розроблено так, що найбільше делегатів мали надіслати ради промислових районів і великих міст, які перебували під впливом більшовиків. Представництво селян усюди обмежувалося. Підсумки роботи зі скликання Всеукраїнського з'їзду рад виявилися невтішними для більшовиків. Есеро-меншовицький виконком рад Донецько-Криворізького басейну скликав власний обласний з'їзд у Харкові. Він не визнавав належність цього регіону до України. 17 грудня, коли відкрив свою роботу з'їзд у Києві, прихильників

більшовиків на ньому виявилось лише 127 із 2,5 тис. депутатів. Спочатку УЦР не виявила інтересу до з'їзду, який організовували більшовики. Але усвідомивши загрозу, Генеральний Секретаріат ужив заходів, які мало чим відрізнялися від методів більшовиків. У найближчі до Києва повіти були розіслані циркуляри з вимогою направити до столиці якомога більше депутатів від селянських спілок та українізованих частин. Прибуло понад 2 тис. депутатів, які усунули мандатну комісію і самочинно стали видавати собі депутатські мандати. З'їзд висловив цілковиту підтримку Центральній Раді та Генеральному Секретаріату. 17 грудня, у день відкриття з'їзду в Києві, радіотелеграфом було передано підписаний В. Леніним і Л. Троцьким ультиматум Центральній Раді. Він складався з двох частин. У першій стверджувалося право націй на самовизначення аж до відокремлення, визнавалися Українська Народна Республіка й усе, що стосувалося національної незалежності українського народу. Водночас висувалися ультимативні вимоги, які за своєю суттю були втручанням у внутрішні справи УНР. У відповідь УЦР спростувала всі звинувачення, а також заборонила експорт хліба до центральних районів Росії.

Відповідь Генерального Секретаріату на ультиматум РНК 20 (7) грудня 1917 р. (В. Винниченко, С. Петлюра).

Неприпустимість втручання Раднаркому у внутрішні справи України;

ГС не збирається повторювати досвід Раднаркому на території України, поширюючи анархію та розруху;

роззброєння й висилка більшовицьких загонів продиктовані прагненням уникнути громадянської війни, наданням росіянам можливості «задовольнити свої національні почуття» на батьківщині;

в умовах повної дезорганізації фронту з країнами Четверного союзу українізовані частини, які ще зберегли боєздатність, не в змозі утримувати всю лінію фронту й намагаються врятувати хоча б свої частини;

ГС виступає за право кожної нації на самовизначення, а підтримувати нав'язування одної області свого розуміння політичного управління іншій не збирається, тому й надалі пропускатиме на Дон і Кубань ті підрозділи, які повертаються додому;

ГС виступає проти більшовицьких методів установлення й формування влади;

ГС надалі буде роззброювати більшовицькі частини, якщо вони становитимуть загрозу існуючій владі.

Радянська сторона наступного дня висловила категоричне незадоволення такою відповіддю, наголосивши, що «порозуміння з Радою можливе тільки за умови, що УЦР відмовиться підтримувати як Каледіна, так і всю контрреволюційну змову буржуазії та кадетів». Проте українське керівництво перебувало на позиції нейтралітету й визнання за козачими урядами південних районів Росії (із якими, до речі, про це було домовлено ще у вересні 1917 р. на київському 3'їзді народів Росії) такого самого легітимного статусу, як і за Раднаркомом губерній Великоросії. Це дало привід для агресії російських більшовиків проти України. 5 грудня 1917 р. протоколом № 19 більшовицький Раднарком ухвалив: «Вважати Раду в стані війни з нами». Для керівництва війною була утворена комісія у складі В. Леніна, Й. Сталіна, Л. Троцького, уповноважена діяти в українському питанні від імені Раднаркому. 6 грудня 1917 р. за вказівкою В. Леніна главноверху М. Криленку в Ставку передано наказ: «Відповідь Центральної Ради вважаємо недостатньою. Війна оголошена. Відповідальність за долю демократичного миру, який зриває Рада, падає цілком на Раду».

Коли ж київський з'їзд Рад відкинув ультиматум Раднаркомові Росії, більшовицькі делегати поїхали до Харкова. У цей час тут зібрався надзвичайний III з'їзд Рад Донецького й Криворізького басейнів. Він був неправомочним, оскільки на ньому зі 140 рад області було представлено 46 (38,2 %) у кількості 77 осіб. Як неправомочний, він об'єднався з представниками 49 рад у кількості 127 осіб, які брали участь у I Всеукраїнському з'їзді рад у Києві, і проголосив себе

з'їздом Рад робітничих і селянських депутатів. 25 грудня харківський з'їзд проголосив Україну Республікою Рад та обрав Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет рад (ВУЦВК) у складі 41 особи (із них 35 — більшовики). Головою ЦВК було обрано українського соціал-демократа Є. Медведєва. Саме ВУЦВК створив уряд радянської України (офіційною назвою якої була Українська Народна Республіка) — Народний секретаріат у складі 12 секретарів (С. Бакинський, Є. Бош, В. Затонський, Ю. Коцюбинський, Ф. Сергєєв (Артем), М. Скрипник та ін.). Кілька місяців уряд не мав голови. Його засідання очолила Є. Бош. За одним винятком усі члени уряду були більшовиками. Отже, влада рад була проголошена в Україні від імені 96 рад із 300 функціонуючих. В. Затонський згадував: «Називали себе урядом та самі до того ставилися трохи гумористично. Та й насправді: який же з нас уряд був без армії, фактично без території, бо навіть Харківська Рада нас не визнавала. Апарату жодного». Уряд мав маріонетковий характер, його єдиним завданням було організувати боротьбу з Центральною Радою.

Отже, на кінець 1917 р. тривала боротьба за владу в Україні вилилась у протистояння двох конкуруючих сил: Української Народної Республіки, покликаної до життя Українською Центральною Радою, і радянської Української Народної Республіки, проголошеної на харківському з'їзді Рад. Український радянський уряд у Харкові визнав підпорядкування Петроградові та за його підтримки розпочав боротьбу з УЦР. Народний Секретаріат відразу скасував заборону на вивезення хліба до Росії й опублікував постанову про недійсність усіх постанов Генерального Секретаріату. Також Народний Секретаріат звернувся до Раднаркому Росії за воєнною допомогою в боротьбі проти УЦР. Поряд із «війною декретів» розгорталася збройна боротьба. Вирішальним для харківського уряду стало прибуття 25 грудня більшовицьких загонів із Росії на чолі з В. Антоновим-Овсієнком. Разом із місцевими загонами Червоної гвардії ці частіші розгорнули наступ на Київ та інші райони України. Більшовицькі сили склалися з частин регулярної армії, червоногвардійських загонів із Росії та України, загонів моряків.

їхня тактика полягала в просуванні лініями залізниць і встановленні контролю над великими промисловими й транспортними центрами. Таке ведення бойових дій дістало назву ешелонної війни. Атакуючі розраховували на допомогу робітничих загонів у цих містах. Безпосередньо на Київ наступали частини, якими командував колишній царський полковник М. Муравйов. Він у своєму наказі відверто говорив: «Цю владу [радянську] ми несемо з далекої півночі на вістрях своїх багнетів, де її встановлюємо, всемірно підтримуємо її силою цих багнетів».

II. Збройна агресія радянської Росії, яка прикривалася радянським урядом у Харкові, змусила УЦР до рішучих дій з організації оборони УНР. Було створено Особливий комітет оборони України у складі М. Порша, С. Петлюри та В. Єщенка, полковника Ю. Капкана призначено командувачем українського війська. Генеральний Секретаріат ухвалив рішення про створення армії УНР на засадах добровільності та грошового утримання. Але такі дії вже не могли врятувати ситуації. Лідери УЦР боялися й не розуміли значення організованої збройної сили (регулярної армії), здатної підтримати революцію. Таким чином, перед зовнішньою агресією УЦР виявилася фактично беззбройною. Хоча загальна частіша більшовицьких загонів була невеликою й вони наступали лише вздовж основних залізниць, реально протиставити їм не було чого. Тому на захист української справи стала національно свідомо учнівська та студентська молодь. Близько 300 юнаків на чолі із сотником Омельченком під станцією Крути (на шляху з Чернігова до Києва) вступили в нерівний бій (29 січня 1918 р.) з переважаючими більшовицькими загонами. Більшість із них заплатили власним життям за недалекоглядну політику лідерів УЦР, але нічого змінити не змогли. Більшовики невпинно наближалися до Києва. Керівники УЦР були змушені переглянути свої погляди на статус України і, відмовившись від гасел автономії у складі рівноправної федерації народів, стати на позицію цілковитої незалежності України. В умовах війни 22 січня 1918 р. з'явився IV Універсал УЦР, який проголошував Українську Народну Республіку «самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу. Зо всіма сусідніми

державами, як-то: Росією, Польщею, Австрією, Румунією, Туреччиною та іншими ми хочемо жити в згоді й приязні, але ні одна з них не може втручатися в життя Самостійної Української Республіки. Вдасть у ній буде належати тільки народові України...». Текст Універсалу було розроблено на основі проектів М. Грушевського, В. Винниченка, М. Шаповала. Проголошувалося також, що влада в Україні належатиме тільки її народові, від імені якого виступатимуть Українські Установчі збори. До їх зібрання мала правити Українська Центральна Рада та її виконавчий орган, який дістав назву Ради Народних Міністрів. Одним із найголовніших завдань, які потребували розв'язання в найближчий час і знайшли своє відображення в IV Універсалі, було укладення миру з Німеччиною та її союзниками. Для цього в Брест була відправлена мирна делегація. Крім того, в універсалі містилася низка соціально-економічних положень. Щодо аграрного питання повідомлялося: «Земельна комісія... вже виробила закон про передачу землі трудовому народу без викупу, прийнявши за основу скасування власності і соціалізацію землі». Проект закону планувалося розглянути та прийняти на найближчому засіданні УЦР, «щоб передача землі в руки трудящих неодмінно відбулася ще до початку весняних робіт». Усі ліси, води й надра конфісковувались у попередніх власників і переходили у власність держави. Уряду приписувалося «приступити до переведення всіх заводів і фабрик на мирний стан, на вироблення продуктів, потрібних насамперед трудящим масам».

У IV Універсалі також ішлося про необхідність ужити термінових заходів щодо ліквідації безробіття, матеріального забезпечення інвалідів, сиріт, людей похилого віку й усіх тих, хто постраждав від війни. Проголошувалася націоналізація «найважливіших галузей торгівлі», установлювалася монополія держави на зовнішню торгівлю. Усі банки мали контролюватися державою. Підтверджувалися всі демократичні права і свободи громадян, рівність представників різних націй УНР. Усвідомлюючи нестійкість і непевність свого становища, УЦР проголошувала: «Все, чого не встигнемо зробити ми, те довершать, справлять і до

останнього порядку приведуть Українські Установчі збори». Прийняття IV Універсалу стало визначною подією в житті українського народу. Тривалий шлях боротьби завершився логічним результатом — проголошенням незалежності. Хоча в той час не вдалося відстояти самостійну Українську державу і сприятлива нагода відродження й закріплення своєї державності зазнала краху, але ідея самостійної соборної України жила в головах кращих представників українського народу, надихала їх на боротьбу за незалежну Україну. Саме в цьому полягає головне історичне значення IV Універсалу Центральної Ради.

У день проголошення IV Універсалу УЦР прийняла Закон про національно-персональну автономію. Право на автономію автоматично визнавалося за трьома найбільшими національними групами — росіянами, євреями та поляками. Білоруси, німці, чехи, молдавани, татари, греки й болгари могли одержати це право за умови, якщо їхні петиції в цій справі зберуть щонайменше 10 тис. голосів. 29 січня 1918 р. в столиці розпочався збройний виступ окремих частин міського гарнізону та робітників заводу «Арсенал», спрямований проти УЦР. Протягом п'яти днів війська УНР під командуванням С. Петлюри та Є. Коновальця придушили повстання в Києві. Однак це вже не мало стратегічного значення. Наступ більшовицьких військ тривав. 7 лютого 1918 р. вони увійшли в Київ. Наступного дня члени Малої Ради й Ради Народних Міністрів, залишивши Київ, перебралися спочатку до Житомира, а потім — до Сарн.

Посилання: <https://www.youtube.com/watch?v=t4EAolqZyMY>

Д/з: §§8,10 п.1-2.